

РАЗВОЈ ПСИХОЛОШКЕ НАУКЕ И ФОРМИРАЊЕ ПРАВАЦА КРИМИНАЛНЕ ПСИХОЛОГИЈЕ

Криминологија је мултидисциплинарна наука у оквиру које су неке дисциплине задржале делимичну самосталност. Она је настала, поред осталог, издавањем извесних делова других наука, као што су: биологија, социологија, психопатологија, психологија и друге, и њиховим интегрисањем у криминолошку науку. Самосталност криминолошких дисциплина није јако изражена, јер се криминологија као и неке друге сложене савремене науке од мултидисциплинарности развија ка интердисциплинарности, па се чак говори и о њеном кретању ка трансдисциплинарности. (1) Ипак такве релативно самосталне дисциплине постоје и обично се сматра да су то криминална социологија, криминална биологија и криминална психопатологија, као и криминална психологија (2), о чијим ћемо правцима у овоме раду говорити.

Сама психологија као наука претходила је у своје стварању криминолошкој науци за неколико деценија, а криминално психолошка научна дисциплина настала је знатним делом захваљујући раду психолога и психијатара који су, користећи достигнућа свих наука, изучавали проблем криминалитета и настојали да одреде психичке основе и манифестације злочина.

Развој психолошке науке и појава разних праваца, тенденција и теорија у тој науци, утицали су и на формирање праваца криминалне психологије. Правци криминалне психологије донекле су слични одговарајућим општим психолошким правцима, али не могу са њима бити идентични већ и зато што криминалитет, као предмет криминолошке науке, захтева знатан степен интердисциплинарности при изучавању чак и када се изучава претежно помоћу његових психолошких аспеката. Сем тога, нису сви познати психолошки правци извршили на криминалну психологију такву врсту утицаја која би ту довела до формирања одговарајућег правца. Неку јасну подударност научних праваца не можемо очекивати ни зато што такође сви психолози, без обзира на то којем су правцу наклоњени, истражују психолошку проблематику којом се баве користећи резултате и сазнања целокупног психолошког истраживања и надовезујући своја истраживања на већ постигнуте резултате. (3) Одређивање и набрајање праваца може се различито вршити. Ми смо овде пошли од тога да су у криминологији довољно афирмисани као правци криминалне психологије биолошки, психопатолошки, психоаналитички, социјално психолошки, бихевиористички, клинички и марксистички правац.

Током седам или осам деценија постојања криминалне психологије у њеним оквирима су се формирали ти криминално психолошки правци

(1) Jean Pinatel: *Personnalité criminelle et prévention de la criminalité*, стр. 13, Conférence, VI Congrès international de Criminologie, Мадрид 1970.

(2) Др Милан Милутиновић: *Криминологија*, стр. 27, Савремена администрација, Београд 1973 (621).

(3) Др Никола Рот: *Општа психологија*, стр. 11, Завод за јзд. уџб. СРС, Београд 1966

и ми ћемо овде покушати да прикажемо како је развој психолошке науке уопште утицао на стварање тих праваца. Њихово формирање представља део развитка одговарајуће научне дисциплине, а такав развитак скоро увек зависи од већег броја чинилаца. На њега утичу материјални услови живота друштва, односи који у одређеном времену владају, општи развој науке и културе, свесно ангажовање човекових активности у одређеном правцу, а свакако и развој других блиских научних области, на које је пре тога такође деловао цео овај сплет различитих утицаја.

Покушавајући овде укратко да опишемо утицај развитка психолошке науке на формирање праваца криминалне психологије, поменимо да се сматра да је психологија као наука о психичким особинама и збивањима и овим одговарајућем понашању почела да се изграђује негде од средине прошлога века. Пре тога углавном су постојала само разна филозофска схватања о души, до којих се није долазило данас прихватљивим научним психолошким методима. Криминална психологија, као и криминологија, јавља се тек током последњих година прошлога века. Али људи су се и далеко пре тога интересовали за проблем злочина и за његове психолошке аспекте, што су чинили опет у оквиру својих филозофских и правних размисљања.

Као најстарији научни психолошки правац у литератури се помиње такозвана *структурална психологија*, која за циљ истраживања поставља утврђивање структуре или састава психичких појава Вунт (Wundt). Она полази од тога да су осети и њихове репродукције, као и једноставна осећања, крајњи елементи од којих су састављене све психичке појаве. (4) Иако је овај правац имао свој значај у периоду такозване *Експерименталне психологије* и уградио извесне доприносе и у каснија достигнућа психолошке науке, он није директно утицао на формирање познатијих криминолошких праваца. Ми тај правац, за разлику од већег броја других праваца које нећемо поменути јер нису вршили директан утицај на криминалну психологију, помињемо овде зато што је изазвао реакције присталица потоњих праваца.

Структуралистичко схватање било је критиковано од стране присталица једног наредног праваца, праваца *Гешталт психологије, психологије обличја или Психологије форми*. Такозвани гешталтисти Вертхајмер (Wertheimer и др.) истицали су да ми све дражи спољњег света примамо као организовану целину, као гешталт, коју одмах доживљавамо, а не стављамо накнадно елементе у целину. Психичке феномене не можемо проучавати методама физике и хемије јер растављањем психичког феномена на састојке он нестаје у целости. Овај психолошки правац још није непосредно утицао на образовање одређених криминално психолошких праваца, али је имао одјека у криминологији. Тако се у литератури, у вези са гешталтизмом, износи тврђење да је и преступни акт обличје које не може да буде претворено у прах или растављено, него треба размотрити ситуацију кривичног дела од њеног настанка и пратити је до њеног расплета. (5)

(4) Рот: Општа психологија, стр. 10.

(5) Emilio Mira Y Lopez: Manuel de Psychologie juridique, стр. 8—9, PUF, Paris 1959 (313. trad. de l'espagnol).

Као веома плодан правац психологије сматра се *неуро-рефлексолошки правац*, који је развио совјетски научник Павлов, а допринели су му и други научници (Бехтерев, Шерингтон (Sherington), па је и Бинет описивао улогу говора у смислу условних рефлекса) (6). Према овом учењу, основни физиолошки механизам представља рефлексна активност нервног система, а посебно мождане коре. У можданој кори се формирају условни рефлекси, то јест повремене нервне везе, а као резултат истовременог деловања различитих дражи на поједине делове коре. На све психичке процесе треба гледати као на одребене врсте условних рефлекса који се стварају између различитих делова нервног система (7). Неуро-рефлексологија преко *бихевиоризма*, још више него у криминологији, долази до изражаја приликом изучавања процеса извршења кривичних санкција и оцене његове ефикасности. Сматра се да поставке Павлова о условном рефлексу чине један од основних метода бихевиоризма (8), о коме ћемо још говорити не само као о психолошком правцу него и као о правцу криминалне психологије. Сем тога, поједине присталице *марксистичког правца у криминалној психологији*, нарочито међу совјетским ауторима, истичу да баш учење Павлова о условном рефлексу представља разраду марксистичке поставке о примарности материјалног над духовним и такође да основу психичке активности треба тражити у улози централног нервног система, посебно у кори великог мозга. (9)

Неки други психолошки правци, слично као и неуро-рефлексолошки, уграђени су у делове извесних криминално психолошких праваца. Тако је, на пример, *генетичко-еволутивна психологија* Крегер, Вернер, (Kueger, Wegner) утицала на развој *биолошког правца* у криминологији односно и у криминалној психологији. *Генетичко-еволутивна схватања* приписују велики значај наслеђу, те се чак наслањају и на Хекелова (Haeskel) схватања о понављању еволуције врсте кроз сукцесивне форме мењања човековог ембриона. То иде и даље, па неки аутори и у развоју детета после рођења виде аналогију са развојем врсте, занемарујући далеко важније друштвене утицаје на психички развој. (10) Ове нас концепције подсећају на стару превазиђену *Ломбровову доктрину злочиначке дегенерације*, а појављују се и у разних криминолошких *теорија о близанцима* (Ланге, Розанов (Rosanoff), Штумпфл (Stumpf) и др.), утицају *норемећаја ендокриних жлезда* Шлап (Sohlar) и Смит (Smith) и други, (11) па чак и у ненаучним теоријама о *криминалетету раса*.

Типолошки правац у психологији Кречмер (Kraetschmer), Шелдон (Sheldon) такође је нашао свој одјек у криминологији, али се не може рећи да је ту утицао на конституисање посебног правца него је,

(6) Maurice Reuchlin: *Historie de la Psychologie*, стр. 26, PUF, Париз 1957 (125).

(7) Пор: Општа психологија, стр. 11.

(8) Reuchlin: *Histoire de la Psychologie*, стр. 29.

(9) Напр. Ф. М. Решетников: *Современая американская криминология*, стр. 145, Юридическая литература, Москва 1965 (170).

(10) Reuchlin: *Histoire de la Psychologie*, стр. 83.

(11) Hermann Mannheim: *Comparative Criminology*, Vol. 1, стр. 231—235, Routledge & Kegan Paul, London 1970 (415+XIX).

исто као и генетичко-еволутивна схватања, послужило развоју *биолошког правца* криминалне психологије Експер (Exner) Мезгер, Зелих (Seelig и др.), а такође и развоју *клиничког криминолошког правца* Ди Тулио (Di Tullio и др.), тако да је на недавном Међународном криминолошком конгресу у Београду типологија делинквената представљала једну од најважнијих тема расправљаних у секцији за клиничку криминологију. Том приликом дошло је до израза мишљења да стварање типова делинквената не одговара никаквој конкретној стварности и не пружа користи за индивидуализацију третмана, али се „тополошки“ вид може делимитично сачувати зато што се односи на проучавање црта личности, које је корисно (12).

Једно време у психологији је заступана такозвана *патолошка психологија* Т. Рибо (Th. Ribot), П. Жане (P. Janet), Г. Дима (G. Dumas). Њен истакнути представник Рибо, који је писао о болестима памћења, болестима воље и болестима личности, видео је у патолошкој психичкој дезорганизацији праву замену за експерименталну методу. Ова дезорганизација се уводи једним добро утврђеним редом, па њени разни степени остварују за нас једну анализу процеса на њиховим различитим нивоима, а чије постојање не бисмо могли да претпоставимо ако би они били интегрисани у нормално функционисање (13). Ова психологија абнормалног понашања лако је постала занимљива за неке криминологе јер, према многим схватањима о нормалности, сви сукоби са законима који регулишу живот у друштву укључују ненормалност, што још не мора да значи и морбидитет. У области криминално психолошке праксе појављују се нормални појединци али постављени у ненормалне ситуације, или ненормални појединци постављени у нормалне ситуације, или ненормални појединци постављени у ненормалне ситуације. Познате су и тешкоће при раздвајању нормалног од патолошког (14). Тако су извесни криминолози Ескирол (Esquirol), Модсли (Maudsley), Деспен (Despin) и др., понајвише лекари и психијатри, формирали *Психопатолошки правац криминалне психологије* према којем је злочин израз менталне дефектности (15). Занемарујући друштвене утицаје и објашњавајући настанак криминалитета једнострано, они су давали објашњења која су често била погрешна, изувевши случајеве када поједина душевно поремећена лица врше злочине као резултат своје болести. Не губећи из вида да је психијатрија можда и више него ова такозвана патолошка психологија утицала на формирање наведеног криминално психолошког правца, ипак је очевидно да је патолошка психологија вршила одређени утицај и да је добила сасвим одговарајући правац у криминалној психологији.

Познати, распрострањени и у психологији све разгранатији, *психоаналитички правац* нашао је свој одјек и у криминалној психологији где је утицао на стварање себи одговарајућег правца. Психоанализа садржи бројна сложена схватања, а психоаналитичари се често међусобно разликују по својим гледиштима и многи одступају од поједи-

(12) Giacomini Canepa: Криминална личност и типологија делинквената, стр. 15, реферат, VII међународни конгрес за криминологију, Београд 1973 (22).

(13) Reuchlin: Histoire de la Psychologie, стр. 61, 63.

(14) Mira Y Lopez: Manuel de Psychologie juridique, стр. 11.

(15) Милутиновић: Криминологија, стр. 88.

них учења творца психоанализе Зигмунда Фројда (Sigmund Freud). Стога ћемо ми овде само најупрошћеније рећи да се под психоанализом може подразумевати учење о несвесном, које се рачва на теоријску и практичну психоанализу, а ове се даље деле у правцима проучавања или примене на болесну или здраву психу⁽¹⁶⁾. Данас је у науци прихваћено да се у области несвесног одвијају психичка збивања која могу утицати на свесни психички живот и деловати на човеково понашање. Сам Фројда дотицао се извесних проблема у вези са криминалитетом, па је поред осталог дао занимљив опис „злочинца из осећања кривице“⁽¹⁷⁾. Међутим, низ других писаца стварао је систематска *криминолошка дела на бази психоаналитичких концепција* изграђујући тако један снажан правац криминалне психологије Александер (Alexander), Штауб (Staub), Рајк (Reik), Абрахам, Ајхорн (Einhorn), Цулигер (Zulliger), Фридландер (Friedlander), Абрахамсен, Цилборг (Zilboorg), Гловер, Лагаш (Lanaghe), Морен (Moser) и др.

За овај криминално психолошки правац такође треба напоменути да се он понекад комбинује са неким другим правцима ове научне дисциплине. *Психоаналитичком правцу* је свакако најдаљи *бихевиоризам*, јер су то две изразито противречне тежње у савременој психологији. Али у *биолошком, психопатолошком, па чак и социјално психолошком правцу* криминалне психологије можемо наићи на понеку психоаналитичарску идеју. *Клинички криминолози* често су и психоаналитички оријентисани Де Груф (De Greeff), Еснер (Hesnard), Мају (Mailloux). Однос, пак са *марксистичким криминално психолошким правцем* није још научно расправљен. Извесни марксистички аутори категорички одбацују „фројдистичке теорије“⁽¹⁸⁾. Међутим, низ аутора психоаналитичара (Адлер, Рохајм (Roheim), Суливан (Sullivan), Кардинер, Ериксон, Хорни (Horney), Фром (Fromm), Маркузе (Marcuse), Карузо (Caruso)⁽¹⁹⁾ разрађује марксистичке поставке и критикују биолошку оријентацију Фројда. Они истичу значај друштвених утицаја, поред осталог, и на формирање несвесног дела психе⁽²⁰⁾. Чини се да поједине поставке психоанализе (нпр. утицај доживљаја из раног детињства на каснији развој, значај фрустрација за агресивно понашање, и др.) постепено у одговарајућој мери бивају укључиване у марксистичку криминологију.

Социјална психологија може се квалификовати и као посебан правац у развоју психолошке науке, али исто тако она представља и једну посебну доста јасно дефинисану дисциплину, која је настала до-

(16) Dr Manfred Rott-Bodenhausen: Der Zugang zum Verbrecher (Die Bedeutung der Tiefenpsychologie für Strafrechtswesen und Kriminologie), стр. 17—18, Kriminalistik Verlag, Хамбург 1965 (112).

(17) Sigm. Freud: Einige Charakertypen aus der psychoanalytischen Arbeit (287—314), III Der Verbrecher aus Schuldbewusstsein, стр. 312, Gesammelte Schriften. Zehnter Band, Internationaler Psychoanalytischer Verlag, Leipzig (Wien) Zürich 1924 (445).

(18) Решетников: Современная американская криминология, стр. 143—145.

(19) Владимир Јаковљевић: Психоанализа и антропологија, стр. 23, предговор књиге Игор А. Карузо: Социјални аспекти психоанализе.

(20) М. Г. Ярошевский: Психология в XX столетии, стр. 212, 213, Издательство политической литературы, Москва 1971 (368).

приносима присталица разних психолошких школа Олпорт (Allport), Марфи (Murphy), Њукомб (Newcomb), Левин (Levin), Морено и др.). Она се као таква развија од почетка овога века и можемо је дефинисати као научно проучавање понашања појединца у друштву ⁽²¹⁾. Неке области њеног проучавања могу бити од великог интереса за криминологију, као на пример социјализација човека, а криминализација је такође само извесно формирање личности у друштву, негативна социјализација. Тако су већ досадашња истраживања допринела бољем разумевању ставова и тежњи, намера и понашања разних друштвено неприлагодљивих и фрустрираних лица. Студије о осцилацијама агресивности, о трансформацијама нивоа аспирација, о ефикасности фактора за промену ставова и мишљења, довеле су до нових концепција у утицају на промене понашања како појединаца тако и група ⁽²²⁾.

Што се тиче утицања на формирање криминално психолошких праваца, социјална психологија дала је свој главни допринос путем својих проучавања групног понашања, путем проучавања интеракције између појединца и група којима он припада, при чему интеракција подразумева узајамност ⁽²³⁾. На основу резултата социјалне психологије о утицају група на понашање појединца, развијао се изванредан број такзваних *теорија група* у криминалној психологији, као на пример: *теорија диференцијалне асоцијације* Сатерланда (Sutherland), *теорија диференцијалне идентификације* Глазер (Glaser), *теорија културног конфликта* Селин (Sellin), *теорија поткултура* Коен (Cohen), *теорија контракултура* Јингер (Yinger) и друге ⁽²⁴⁾. Ми ћемо се на нека од ових схватања Сатерланда (Sutherland) још вратити у вези са бихевиоризмом у криминологији.

Овде треба да споменемо да се теорија диференцијалне асоцијације, као и нека друга учења о групама, ослања на једну познату психолошку односно социјално психолошку теорију, на *теорију учења*. Учење, које је раније сматрано за намерно запамћивање вербалног материјала путем понављања, у новијој психологији бива дефинисано као релативно трајне промене понашања на основу искуства ⁽²⁵⁾. *Теорија учења* појавила се већ у првобитној криминолошкој литератури у делима Габријела Тарда (Tarde) у његовом *закону имитације*, према којем, најгрубље речено, до злочина долази услед подражавања. Тардов утицај на криминалну психологију ипак изгледа да није довео до формирања посебног криминално психолошког правца. Али зато је психолошка теорија учења коришћена у оквиру *социјално психолошког правца*, а видећемо да ју је користио и бихевиоризам, како за објашњење понашања уопште, тако и за објашњење криминалног понашања.

Бихевиоризам, или *психологија понашања*, развијао се на линији већ напред помињаних објективних *неуро-рефлексолошких концепција*. Бихевиористи Ватсон (Watson), Толман, Лашти (Lashley) и др. критико-

(21) Рот: Општа психологија, стр. 289.

(22) Mira Y. Lopez: Manuel de Psychologie juridique, стр. 14.

(23) Reuchlin: Histoire de la Psychologie, стр. 104.

(24) Милутиновић: Криминологија, стр. 110—122.

(25) Рот: Општа психологија, стр. 108.

вали су схватање *структуралиста* о томе да је основна психолошка метода интроспекција (самопогледање). Наглашавали су да психологија, ако жели да буде наука, мора искључиво да проучава спољно понашање, то јест оно што у начелу сви могу да опажају и посматрају. Задатак психологије јесте описати понашање човека и утврдити законитости по којима се оно одвија (26). Однос стимулус-одговор налази се у средишту бихевиористичких схватања и може се описати тако да: када имамо одређени стимулус треба да знамо који ће он одговор покренути код субјекта, а када имамо одређени одговор треба да препознамо који га је стимулус могао изазвати. У првом случају омогућава се предвиђање човековог понашања, а у другом давање оцене овога понашања (27).

Бихевиористи су дали извесна објашњења настанка криминалног понашања, али су се у погледу онога чиме се баве кривичне науке више занимали за проблеме кажњавања. Најпростије би се могло рећи да по њима извесне ситуације, извесни стимулуси, изазивају као одговор, као условни рефлекс, као научено реаговање, нека криминална понашања. Ипак *криминолози бихевиористи* не поједностављују ствари у оволикој мери. Један писац Џефри (Jeffery), на пример, одајући признање Зацерланд-овој (Sazerland) теорији диференцијалне асоцијације прихвата да је криминално понашање научено понашање, али сматра да савремени напредак психологије учења и дефинисање такозваног операционог понашања (према Скинеру) тражи извесну ревизију Зацерландове теорије. Код операционог понашања није реч о класичном одговору на стимулус према Павловљевом учењу, него о понашању које се одржава путем својих последица. Криминално понашање се одржава путем својих последица, како материјалних тако и социјалних. Варијабле као што су узраст, пол, класна и етничка припадност и стамбена ситуација утичу на начин којим се криминално понашање условљава. Кажњавање смањује стопу криминалних одговора само ако се употребљава на доследан начин и ако се примењује довољно рано после времена када се појавио забрањени акт (28). Један други писац Х. Ј. Ајсенк (H. J. Eysenck) сматра да на основама бихевиористичких поставки може идентификовати црте личности које одговарају конституционалним разликама у психолошкој реактивности нервног система, што је у вези са ниском фрустрационом толеранцијом и агресивним понашањем, па и са криминалитетом. На примеру деце која су се тукла, врштала или мокрила на ћилим, па одмах затим добијала често понављану казну, настоји да покаже да се посредством условљавајућег механизма, постепено утврђује аутоматска условна реакција страха и повлачења пред ситуацијама које могу да изазову лоше понашање, али да то у лица са разним психолошким цртама није подједнако (29).

(26) Рот: Општа психологија, стр. 10.

(27) Mira Y. Lopez: Manuel de Psychologie juridique, стр. 4.

(28) C. R. Jeffery: Criminal Behavior and Learning Theory, стр. 300 (The Journal of Criminal Law, Criminology and Pol. Sc., 56, 3, 1965, 294—300).

(29) D. J. West: The Young Offender, стр. 140—142, Penguin Books 1970 (333).

Бихевиористички правац је још у развоју како у криминалној психологији тако и у другим психолошким областима. Он, као што видимо, садржи извесна тврђења која су путем експеримената и праксе потврдила своју исправност. Али, исто тако, бихевиористи се сударају са разликама у понашању разних људи, што од науке захтева све даља објашњења, као што захтева и понирање у узрочност човековог понашања, које ће бити дубље него оно које се врши само спољним посматрањем.

Један од новијих праваца који се појавио у психолошкој науци је сте **КЛИНИЧКИ ПРАВАЦ**, који се служи својим клиничким методом. Клиничко испитивање (које је у почетку било само медицинско) састоји се у томе што се захтева непосредно присуство пацијента да би се могли добити сви доступни подаци о његовој морфологији и органском функционисању. Подаци добијени путем других метода користе се и повезују се са целокупним стањем и особинама, што омогућава боље разумевање природе и узрока пацијентових тегоба ⁽³⁰⁾.

Клиничка психологија настала је као реакција против лабораторијских фрагментарних резултата раније психологије, против статистичких и површних посматрања, против занемаривања динамичног деловања конкретних чињеница. Њен метод одговара продубљеном испитивању индивидуалног случаја, са коришћењем историјског изучавања, тестирања и прогнозирања ⁽³¹⁾. У криминалној психологији и у криминологији уопште, овај психолошки правац наишао је на широк пријем и примену (Де Гри, ди Тулио, Пинател, Канепа, итд.). На последњем VII међународном конгресу за криминологију у Београду, септембра 1973, *клиничка криминологија* наведена је као једна од три основне тенденције у савременој криминологији ⁽³²⁾. Међутим, клиничка криминологија није само клинички психолошки правац сужен на проблем криминалитета. Она подразумева интердисциплинарно проучавање индивидуалног случаја, при чему се доста користи психологија. Клиничка криминологија, као што је то наведено у главном реферату на Конгресу у Београду, „има многе позитивне стране“, али се сматра да се „стратегија борбе против криминалитета не може ефикасно водити полазећи од оквира клиничког истраживања“ ⁽³³⁾.

Најзад, у савременом свету све више бива прихватана *марксистичка наука* која се и у психологији конституисала као посебан правац. Правац претпоставља полагање од извесних основних теоријских ставова и методских принципа при изграђивању концепција ⁽³⁴⁾. *Марксистичка психологија* усваја одребене принципе које су поставили класици марксизма Маркс, Енгелс и Лењин, и на основу њих тежи даљим психолошким достигнућима. Текстова класика који би се односили на психолошку проблематику нема много, али радови класика марксизма ипак омогућавају да се на основу њих приступи изради система криминалне

⁽³⁰⁾ André Rey: L'examen clinique en psychologie, стр. 5, PUF, Paris 1958 (222).

⁽³¹⁾ Reuchlin: Histoire de la Psychologie, стр. 76, 81.

⁽³²⁾ Др Милан Милутиновић: Основне тенденције у савременој криминологији, стр. 8, главни реферат, VII међународни конгрес за криминологију, Београд 1973 (61).

⁽³³⁾ Милутиновић: Основне тенденције у савременој криминологији, стр. 32, 35.

⁽³⁴⁾ Др Глигорије Зајечарановић: Филозофија марксизма, стр. 17, Градина, Ншп 1973 (129).

психологије. Што се тиче коришћених текстова, вероватно су најчешће цитирана два места из Марксових радова. Прво је познато место из Предговора за Прилог критици политичке економије где Маркс каже да „не одређује свест људи њихово биће, већ обрнуто, њихово друштвено биће одређује њихову свест“ (35), а друго је цитат из VI Марксове тезе о Фојербаху да „људска суштина није неки апстрактум који је својствен појединачном индивидууму. У својој стварности она је свеукупност друштвених односа“ (36). Дијалектичко-материјалистички принципи материјалности, развојности, многоструке повезаности и други, примењују се и у психологији, где је друштвену концепцију личности обрађивало низ аутора (Тјеплов, Мерлин, Ерес и др.).

Овај општи психолошки правац има свој одговарајући одјек и у криминалној психологији, па се може рећи да данас имамо већ јасно формиран *правац марксистичке криминалне психологије*. Од пре више година појављују се и у социјалистичким земљама књиге које са марксистичког становишта расправљају психологију криминалитета (нпр. у оквиру њига Герцензона и др., Решетникова, Лекшаса и др., итд.). Али овај криминолошки правац нарочито је постао међународно познат приликом VII међународног конгреса за криминологију у Београду 1973. на коме су међу осталима југословенски криминолози (Милутиновић, Водопивец, Пешић, Водинелић, М. Петровић и др.) садржајно расправљали и криминално психолошка и друга питања. Марксистички криминално психолошки правац се и даље развија, ази као што смо већ раније показали на примерима укрштања других правца, ни марксистички правац не искључује прихватање научно основаних резултата биолошког, психопатолошког, психоаналитичког, социјално-психолошког, бихевиористичког и клиничког криминално психолошког правца.

Осврћући се овде на *марксистички криминолошки правац* ми смо у нашем навођењу стигли до најактуелнијег стања правца криминалне психологије и до најактуелнијег утицаја који је развој психологије, уз друге факторе, вршило на формирање ових правца ту се сада можемо запитати да ли није требало да споменемо још неке од бројних правца и школа у психолошкој науци који су, ако ништа друго, можда посредно преко правца које смо наводили утицали и на криминалну психологију. Међутим, ми овде нисмо били у могућности нити смо себи поставили такав задатак, да дамо комплетан историјат психологије и криминалне психологије, па смо зато из овога приказа изоставили оне податке о развојку психолошке науке који нам нису изгледали у релативно блиској вези са формирањем правца криминалне психологије.

Могло би се поставити и питање да ли су правци криминалне психологије одговарајуће одређени или их има више или мање или су друкчији него што је описано? Изгледа да за сада они који су овде наведени одговарају савременом стању криминолошке науке, што не значи да се ово стање неће ускоро променити.

(35) Карл Маркс: Критика политичке економије — Предговор и увод, стр. 9, Култура, Београд 1949 (61).

(36) Карл Маркс: Тезе о Фојербаху, VI теза (објављено као прилог уз рад Ф. Еингелса „Лудвиг Фојербах и крај класичне немачке филозофије“), Култура, Београд 1947 (75).

Први, *биолошки криминално психолошки правац* могао је према старијој литератури бити подељен и на више праваца (нпр. невро-рефлексолошки, генетичко-еволутивни, конституционално-типолошко-карактеролошки, ендокринолошки и сл.). Али нама није изгледало потребно толико развијати учења за која током последњих година интерес осетно опада, изузимајући новија истраживања везе хромозомских ненормалности са криминалним понашањем и нека друга истраживања.

Следећи правац који чине *психолошке теорије* има извесне сродности са неким другим правцима, али су и постојеће разлике и одређеност карактеристика толико очевидни да се овај правац није могао интегрисати са другим учењима.

Трећа, *психоаналитичка криминологија* је већ тако обимна и у науци тако прихваћена као посебан правац да је ни ми овде нисмо могли друкчије третирати.

Четврти, *социјално-психолошки правац криминалне психологије* има такође значај и специфичности да није могао да буде изостављен или прикључен другим правцима. Он се можда могао поделити на више праваца (теорије група, теорије учења и сл.). Али видели смо да баш постојећи ужи проблеми често залазе и у друге правце, те би у случају уситњавања класификације ти други правци консумирали и потисли оно што је карактеристично за социјално-психолошки криминолошки приступ.

Пета правац, *бихевиоризам*, веома је афирмисан у савременој психологији, а још увек релативно мало афирмисан у криминалној психологији. Требало му је ипак дати посебно место, не само због његових посебних одлика него и зато што изгледа да ће се његова криминално психолошка објашњења све више развијати.

Шеста, *клиничка криминологија*, широко је у науци прихваћена као посебан правац, те је требало да таква остане и у овоме приказу. Понеки аутор можда би из ње као посебан правац издвојио *тест-психологију*, али би тиме неосновано једној техници приписао значај методолошког принципа или основног теоријског става.

Најзад, седма, *марксистичка криминална психологија* треба да буде обрађивана као посебан правац је има потребна обележја криминално психолошког правца, стекла је одговарајућа признања, а овакав одвојен осврт на њу доприноси њеном развијању.

За сада, приказујући утицај развоја психологије на формирање ових седам тенденција криминалне психологије изгледа да нисмо изоставили ни један значајнији правац, бар према схватањима која су сада распрострањена у стручној литератури. Али наука се развија па ће се свакако ускоро појавити нове поставке и правци који ће тежити да криминалну психологију ускладе са својим временом и његовим научним достигнућима. Општи развој психолошке науке вршиће уз друге факторе и у будућности утицај на формирање праваца криминалне психологије, као што га је и у прошлости вршио на овде приказани начин.